

GARİPNÂME'DE İNSAN

Human in Gharibname

Yard. Doç Dr. Mustafa SEVER*

ÖZ

Asıl adı Ali olan Âşık Paşa, Türk şair ve mutasavvıfıdır. Hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlı; 1272' de (h. 670) Kırşehir'de doğdu; Şeyh Baba İlyas'ın torunudur. Eğitimi Kırşehir'de gören Âşık Paşa, inişli çıkışlı bir politik kariyerdan sonra elçi olarak Mısır'a gönderilir. Dönüşünde Kırşehir'de 1333 yılında (h.733) vefat eder. Âşık Paşa'nın en önemli eseri Garibnâme'dir. Tasavvufi, öğretici bir eserdir ve 11.000 den fazla beyitten meydana gelen eser, on bölüme (bâb) ayrılmıştır. Eserinde Kur'an ve hadislerden büyük oranda yararlanan Âşık Paşa, Mevlana'nın etkisinde kalmıştır. Garibnâme, tümüyle Sünni İslâm özellikleri gösteren bir eserdir.

Çalışmamızda Âşık Paşa'nın insana bakışını, örnek olarak çağımızın insanına sunduğu ideal insan ve davranış şekillerini irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Âşık Paşa, Garibnâme, tasavvuf, insan

ABSTRACT

Ashik Pahsa, whose real name is Ali, is a Turkish poet and mystic. Sources about his life are very restricted. He was born in 1272, in Kırşehir. Ashik Pasha was the son of Baba Mukhlis, whose father the shaykh Baba İlyas migrated from Khurasan to Anotolia and founded the Babaî sect. Ashik Pahsa was educated in Kırşehir, he had a chequered political career, and he was sent to Egypt as an envoy. He died in Kırşehir in 1333. Ashik Pasha's main work is the *Gharibname* (1329). This is a mystic-didactic mathnawi of more than 11.000 couplets in ramal. *Gharibname* is systematically divided into ten chapters (bâb) and each chapter into ten discourses (dastân). The whole can be described as a collection of moral precepts and exhortations illustrated by quotations from Kur'an and Hadith, and followed by relevant anecdotes. Ashik Pahsa is influenced by Mawlana. The *Gharibname* represents the whole Sunni Islam. In this study, how Ashik Pahsa viewed human beings, ideal human and his behaviors presented as an example to mankind of his era, will be analyzed.

Key Words

Ashik Pasha, *Gharibnâme*, mysticism, human

GİRİŞ:

İnsan, yaşadığı beşerî ve fizikî coğrafyanın bir eseridir. Yaşadığı çevreden biçimlendiği gibi, çevresine de insanlığa da kendi yetenekleri ölçüsünde katkıda bulunarak çevresinin ve insanlığın biçimlenmesini, belli ideallere yönelmesini sağlar. Ancak, insanlığa katkıda bulunmak, çevresine etki ederek çevresini değiştirmek seçkin insanların yapabileceği etkinliklerdendir; ki bu seçkin insanlar, yaşadıkları dünyayı, çevreyi, bu dünya ve çevrede gelişen olay ve durumları, sıradan insandan daha üst bir noktadan görür, algılar ve değerlendirirler. Çağla-

rının, ülkelerinin, milletlerinin, dillerinin, kültürlerinin sorumluluğunu duyarak hareket ederler. İnsanlara yön çizer, yol gösterir, öncülük ederler. Etkileri, kendi yaşadıkları dönemi kapsadığı gibi, kendilerinden sonraki dönemlere de ulaşır. Bu yönleriyle manen ölümsüzdürler; eserleriyle, düşünceleriyle yaşamaya devam ederler.

Âşık Paşa da yukarıda genel olarak belirtmeye çalıştığımız özellikler çerçevesinde eserleriyle günümüze dek yaşaya gelmiş seçkin bir insandır. Arapçanın bilim, Farsçanın edebiyat/şiir dili olarak kabul edildiği bir dönemde sağlam bir

* Gazi Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, severm@gazi.edu.tr

Türkçecilik, bilinçli bir Türkçülük anlayışı ile on iki bin beyitlik öğretici eseri Garipnâme'yi (1329) yazmıştır. Edebiyat tarihçileri, Garipnâme'yi, tasavvufu Türkler arasında yaymak amacıyla yazılmış bir eser olarak değerlendirirler. Evet, doğrudur; ancak, tasavvufu yaymaktaki, tasavvuf anlayışının yaygınlaştırılmasındaki amaç, Âşık Paşa'nın devrindeki insanlara yön çizmek, yol göstermek; dolayısıyla da ideal insanî ilişkilerin yaşandığı ideal toplumu oluşturmaktır. Çünkü, tasavvuf anlayışında insana verilen değer ve insana yüklenen görevler, ideal toplumun oluşmasını sağlayacak değer ve özelliklerdir.

İnsan, tasavvuf düşüncesinde evrenin küçük bir örneği olarak yaratılmış, "Allah'ı tam olarak yansıtan bir ayna olmuştur." (Schimmel 2000: 217) Bu yönüyle o, mikrokozmozdur; yani evrenin tohumudur. Türk tasavvuf düşüncesinde bu durum, ağaç örneğiyle anlatılır: Ağaç, tohumun arazıdır, (görüntü, belirti) alametidir; ancak ağaç, gerçekte tohumuyla birlikte ağaçtır. Yani, tohumda ağacın meydana gelmesine yarayan tüm öz/bilgi mevcuttur. Kendini ve aslını kendi ürününde ortaya koyar. Bu örnekten yola çıkarak tohum ile ağaç, yani "cevher ile araz birlikte, bütünlükte ele alınır; ki buna tasavvuf terminolojisinde ehadiyet-i cem adı verilir." (Temren 1995: 63) Kur'an-ı Kerim'e göre (Hicr-29; İsrâ 70; Sad-72) Allah, yarattıklarından daha üstün, şan ve şeref sahibi olarak insanı yaratmış, içine de kendi rûhundan üfleterek diğer yarattıklarına insana secde etmelerini buyurmuştur. Yaşama, bilgi, duyma, görme, irâde, kudret, söz söyleme, yaratma olarak bilinen ve sıfat-ı subutiyye denen özellikler, Allah tarafından insana verilmiştir. "Bu sıfatların sübut bulacağı, yani meydana vuracağı ortam, geniş anlamı ile evren, özet yönü

ile de evrenin özü demek olan âdemdir. Adem meyvesi, âlem ağacının ürünüdür." (Noyan 1995: 460) Garipnâme'de de Âşık Paşa, insanın yaratılışını şöyle anlatır:

Zira bu cismi Çalab dört nesneden
Eyledi kim kâyim oldu bu beden

Odı suyu toprağı katdı yile
Dördi bir yirde bu cism oldu bile

Kendi emrinden bu cisme virdi cân
Cism anunla zinde oldu bî-gümân

'Aklı hem ol cânâ yoldaş eyledi
Nefsi dahı bile koldaş eyledi

Degme birsi işine kâyim-durur
Kim bu cism anun-ıla dâyim-durur
(I/1-469/6-10)

Bu açıklamalardan hareketle çalışmamızda Âşık Paşa'nın insana bakışını, örnek olarak çağının insanına sunduğu ideal insan ve davranış şekillerini irdelemeye çalışacağız.

GARİPNÂME'DE İNSAN

Âşık Paşa'nın yaşadığı dönem (1272-1333) göz önüne alındığında Anadolu'da Türk nüfusunun yeni göç dalgalarıyla arttığı, Kösedag Savaşı (1243) yenilgisinden itibaren Anadolu'da Moğol zulmü, bozulan bir yönetim ile Anadolu'da Selçuklu devlet adamlarının birbirleriyle mücadeleleri, iktisadî çöküntü, isyanlar, kargaşa ve dolayısıyla da halkın perişanlığı görülür. Çocukluğu ve gençliği böylesi bir ortam içinde geçen Âşık Paşa, aldığı eğitim gereği devrindeki olay ve gelişmelere hikmet açısından bakar ve değerlendirir. İslâmiyeti kabul etmiş, ancak onu aslından/Kur'an-ı Kerim'den okuyacak ve anlayacak düzeyde bilgi sahibi olmayan göçebe, yarı göçebe veya yerleşikliğe geçse de eski yaşamındaki

özellikleri kaybetmemiş Türk topluluklarına, onların anlayacağı bir dil ve üslûpla İslâmiyeti, dolayısıyla da insanca yaşanması bir düzeni/ düzenliliği önermektedir. İnsanları ikna etmede somut olaylardan örnekler verir. Tasavvufu siyasi, dünyevî; yani çağının insanına yaşanabilir, yaşanması gereken bir düşünce olarak sunar. Amacı birliği, bütünlüğü, barışı, huzuru, aynı dili ve inancı paylaşan insanlar arasında tesis ederek dışardan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koyabilecek gücü oluşturmaktır. Bu düşüncesini birlik hakkındaki beyitlerinde bulmak mümkündür:

Pes bilün kim kanda birlik var ısa
Kim kimünle ikilüksüz yâr ısa
(I/1-67/10)

Devlet-i her dü cihân anlardadır
Anların menzilleri canlardadır
(I/1-67/II)

Birlige bitmek Hak'a irmek olur
Pâdişahun lutfına girmek olur
(I/1-69/3)

Birlik ehli vardılar togru yola
Birikenlerdür ki irdi menzile
(I/1-131/1)

Âşık Paşa'ya göre "kainatın başından sonuna kadar gelmiş ve gelecek olan her şey, bir bütünün parçasıdır. Bu düzen kıyamete kadar devam edecektir. Ferde düşen vazife, bu sürekli birliğin şuuruna varması, kendisini o birlik içinde görmesi"dir. (Güner 1986: 82) Âşık Paşa, Allah'ın insana üstün nitelikler vermesinin, onu diğer yaratılanlara üstün kılmasının, boşuna olmadığını, ona birtakım ödevler de yüklediğini belirtir ve insana "eğer Allah sana görme ve bilme özelliği verdi ise, aklını başına topla, gözünü aç ve doğru bak" telkininde bulunur:

Görmek ü bilmek sana virdiyse Hak
Öğünü dir gözün aç bir dogru bak
(I/1-265/II)

Anlayasın sen seni kim kandasın
Dirligün ne kim harifün sen nesin
(I/1-501/1)

Zira, akıl ve bilgi ile insan, her sorunun üstesinden gelir. Kendini bilme bilgisine sahip insan, toplumsal yaşamda diğer insanlarla da karşılıklı saygı çerçevesinde barış içerisinde yaşayabilen bir insandır. Kendini bilmeyen kişi ise, insan değil hayvandır ve Âşık Paşa'ya göre kendini bilmediği gibi doğru olanın da ne olduğunu, kendini yaratana da bilmez.

Âşık Paşa, Allah tarafından âlemden önce yaratılmış olan yokluk ülkesinde, bir ana karnında gizlenmiş çocuk gibi var olan üç mahlukun/ yaratılmışın birbirinden oluşturulduğunu /cisimlendirildiğini belirtir. Bunlar sırasıyla âlem, âdem ve sözdür. Âdem için ata gök, ana da yer olmuş; dolayısıyla da âdem, âlemin oğlu olmuştur. Buradaki düşünce ile eski Türk inançlarındaki paralellik oldukça dikkat çekicidir. Zirâ, eski Türk inancında da yer üretici, doğurucu özellikleriyle ana olarak, gök ve gökten gelenler de dölleyicilik özelliğiyle ata olarak algılanmıştır. İslâm'ın, dolayısıyla da tasavvufun teorik olarak bilinmesi, anlatılması yanında yaşanabilir, uygulanabilir olduğunu belirtmede çağın diğer şair ve yazarları gibi Âşık Paşa da, eski Türk inançlarıyla paralelliklerden yararlanmış; Türk insanına soyut gelebilecek birçok kavram ve düşünceyi, onun yaşamındaki olay ve varlıkları kullanarak somutlamış, görünür kılmıştır.

Hem bu âdem 'âlem oğludur yine
Ata anın yir ü gökdür bu tene
(I/1-271/1)

Atası gök anası yir âdemün
Eyle olsa oğl olur 'âlemün
(I/1-271/2)

Âlemin oğlu âdemden de söz doğmuş; hayır, şer, cennet, cehennem, bütün işler âdemle bilinmiştir. Âdem'in aslı

dört temel varlıktan oluşmuştur: Beden, nefis, akıl ve can:

Dört asıl nesne-durur âdem dahı
Uşbu nakşu kendüzünde gör ohı
(I/1-277/10)

Sûret ü nefis ü 'akıldur cân-ıla
Dördi bir yirde bile insân-ıla
(I/1-277/II)

Beden; akıl, nefis ve cana âlet olmuştur. Can bunları diri tutmakta, nefis dünyadan tat almakta, akıl yönetmektedir. Beden ve nefis yok olacak, can ve akıl ebedî kalacaktır:

Sûret-ile nefis fânî olısar
Cân-ıla bu 'akl bâkî kalısar
(I/1-279/9)

İnsan ömrü, birbirini izleyen üç safhadan oluşmuştur: Çocukluk, gençlik ve kocalık. Âşık Paşa, "Bilenler için ömür, en iyi sermayedir; onu boş yere harcayanlara yazıklar olsun" der. Ona göre bu üç safha, bir yıl içindeki dört mevsim gibidir, birbirinin ardınca gelip geçer Geçen gün geri gelmez. Ömür bir yel gibi eser. Çocukluk çağında insan ölümü düşünmez, dostunu, düşmanını bilmez; Tanrı'nın emirlerinden habersizdir. Bilmediği yalnızca annesi ve babasıdır. Gençlik/yiğitlik çağında insanın düşüncesi, hayatını zevk içinde geçirmektir.

Agzı dünya ni'metin yiyüdüre
Dili dünya sözlerin diyüdüre

Şadılıkda geçüre günlerini
Görklü yüzde besleye gözlerini
(I/1-257/9-10)

Kocalıkta ise insan rahattan çok zahmet çeker. Bütün organları gevşer, işlemez olur. Artık, kişide hırs ve açgözlülük başlamıştır. Gözünü ancak bir avuç toprak doyurur.

Âşık Paşa, zamanında insanın bilinci yerinde olarak seksen yıl yaşayacağını, seksen yaşından sonra insanın aklının şaşacağını, bunayacağını söyler. Ona

göre bu seksen yaş, bir yıl gibidir. Her yirmi yıl bir mevsime karşılık gelir. İlk yirmi yıllık süre, üç aylık bahardır ve bu mevsimde her şey taze ve güzeldir. İkinci yirmi yıllık süre yazdır. Her şey, bu mevsimde olgunlaşmış, artıp bollaşmıştır. Ardından güz gelir ve güzün bütün işlerin neticesi alınır, bütün nimetler ortaya çıkar. Sonra kış gelir:

Şol bezenmiş bağ u bağçe bozılır
Niçe varlık anda yoga yazılır

Şol elif gibi duran dürlü nebât
İki бүкүлүбөн olur dâl dıfat

Karanulık üküş olur aydın az
Zirâ kim gün kıs olur şeb dirâz
(I/1-413/9,10,11)

Baharda, yazda nimet toplayıp biriktiren, güneşte yanan, güzün çalışmasının karşılığını alır; kışı da rahat geçirir. Mevsimlerin birbiri ardına gelip geçmesi gibi, insan ömrü de belli dönemlerin yaşanması şeklinde geçer. İlk yirmi yılda insan bedeni gelişir. İnsan bu dönemde ne itirse onu yapar; yönlendirilmeye açıktır. İkinci yirmi yılda olgunlaşır, içi dışı zenginleşir. üçüncü yirmi yılda aklı olgun, düşüncesi sağlam, malı çoktur. Canı ve gönlü ilim ve hikmetle dolar.

Ne ki cevher varısa bellü beyân
Gizlü kalmaz cümlesi görnür 'ayân
(I/1-421/2)

Son yirmi yıl ise kış mevsimi gibidir; hayat, bu dönemde sönmeye başlar. Hâlini bu şekilde görüp gözetken kişi, kendini bilir, yüzünü Allah'a döner. Bu âlem, insan için ibret alacağı olay, durum ve görüntülerle doludur. Bakmasını bilen kişi için, her nereye bakarsa bir hikmet vardır. İnsanın, dünyaya geliş sebebini hatırlaması, kendini bilmesi, tanınması, dünyadaki görevini idrak etmesi gereklidir.

İlk sana bilmek gerekdür ol İlâh
Kim neden kıldı seni ol Padişâh
(I/1-389/3)

İnsan bedeni yüce bir makamdır; bir mescittir. Bu mescidin minberi insanın bilinci, minberde oturan da akıldır. İnsana düşen görev, dünyadaki ömrünün ne olduğunu bilmesi ve ona göre hareket etmelidir.

Ol ki bilmez kendüyi bilmez Hak'ı
O kişünün adını hayvân okı
(I/1-287/11)

İnsanın kendini bilmesi, Âşık Paşa'ya göre büyük mutluluk ve nimettir: Çünkü kendini bilen, tanyan insan, Yaratan'ın kudretinin farkına varacak, Yaratan karşısındaki acizliğini görecek ve davranışlarına çeki düzen verecektir.

Kendüzün bilmek ulu devlet-durur
Kendüye gelmek ulu ni'met-durur
(I/1-289/1)

Âşık Paşa, İnsan bedenini bir şehir benzetir. Şehrin tahtında Allah'ın emirleri hakimdir. Bu şehrin mülkü can, hazinesinin bulunduğu yer gönül, hazinenin ölçüğü akıl, kâsesi de anlayıştır. Bu şehrin dört kapısı mevcuttur: Göz, kulak, dil ve el. İyi kötü, gelen her şey orada akla sunulur ve candan geçer. Kimisi gözden girer elden; kimisi kulaktan girip dilden çıkar.

Zâra göz gördüğün el eyler olur
Kulak işidür ü dil söyler olur
(I/1-459/2)

"İnn-Allahe Taâlâ halaka âdeme sûreti'r-Rahman/Allah, insanı kendi Rahman suretinde yarattı" hadisinde belirtildiği üzere ilahî rahmet, en ileri düzeyde insanda tecelli etmiştir. Kur'an-ı kerim'de Allah, "Ona (insana) kendi ruhumdan üfledim." (Sâd/72) ve "Biz insanı en güzel şekilde yarattık" (Tin/4) buyurmaktadır. İnsan bu yönüyle yara-

tılmışların içinde yaratıcı kudretten bir öz taşıma ayrıcalığına sahip varlıktır. Allah, yeryüzünde -diğer bütün canlılardan üstün olarak- kendisine vekalet edecek, iradesini temsil edecek, emir ve yasaklarına uyacak varlık olarak insanı görevlendirmiştir. Bu durum, Ahzab sûresi 72. âyette şöyle dile getirilir: "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir." Ancak insan taşıdığı özün ve Allah'ın ona verdiği görevin farkında ise insandır. Âşık Paşa, Allah'ın ("Evvvelü mâ halaka'llahü'l-akle" II/1-253/10) ilk önce akılı yarattığını ve ona birtakım sorumluluklar yüklediği belirtir. Allah, göğsü akla saray, dimağı köşk, gözleri de pencere olarak verdi; ki insanın bu akli kullanarak insanlığının farkına varması gerekir.

Kendini bilen insan nefsinin kendine kul edebilen, her işinde nefsinin gücü yeten, onu kendisine binit yapabilen insanın gönlünde kimseye kin olmaz ve dilinden yararsız sözler çıkmaz. Hakk'ın istediği halkın özlediği insan durumuna gelir.

Korkusu kaygusu yok ayruk anun
Lâyık oldı hazretine Mevlâ'nun
(I/1-313/6)

Allah, insanın ilk örneğini, atasını (Hz. Âdem) yaratırken onun bedenine on çeşit haslet (huy, tabiat) koymuştur. Hangi bedende bu on haslet yoksa, o hayvana benzer. (II/2-809) Âşık Paşa, bu on haslet olmadığı varlığı, Araf sûresi'nin 179. âyetinde bildirilen (*And olsun, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi yarattık (hazırladık). Kalpleri vardır bununla kavrayıp-anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha aşağılıktırlar. İşte bunlar gafil olanlardır.*) züm-

reden sayar. İnsan bu on hasletle bilinir ve âlemi de bunlarla ele geçirmeye layık olur. (II/2-809/11) Bu on haslet, tasavvufi inanişta bir mürşide intisap ederek bir tarike (yola) giren salikin Allaha doğru yaptığı manevi yolculuğun aşamaları/görevleri olarak da değerlendirilebilir.

Bu yolculuğun ilk aşaması, salikin tefekkür ederek yerdeki ve gökteki her türlü varlığı düşünmesi, onları eksiksiz bilmesidir. Yani yaratılmış her varlığın aslı var olma nedenini ve görevini idrak etmesidir. İkinci aşama ya da görev, insanın gönül gözünü açarak yaratılmış her şeyi ibretle gözlemesi, dünyaya gönderilme nedenlerini anlamasıdır.

Hoş teferrüc kıl bu 'Âlem halkını
Halkını bilsen bilesin hulkını

(II/2-813/4)

Üçüncü iş veya görev, tasarruftur. Tasarrufla bu mülkü idare edip güzelleştirmesi gerekir. Tasarruf, Allah'ın takdir ederek salike verdiği yetkiyle salikin kendi vücut mülkünü güzelleştirmesi yanında insanlara da himmet/yardım etmesi anlamlarına da gelir. Dördüncü aşama, salikin alçakgönüllü olması ve düşkünlerle bir olmasıdır. İnsanın, Allah'ın kulu olması ve külli iradenin yanında cüzi bir iradeye sahip olduğunu bilerek davranması gerekir. Âşık Paşa bu aşamada kişiye "Sakin kibirle dostluk kurup da gönlünü onunla yoldaş etme; Allah için çok alçakgönüllülük göster ve her sözünü onu anarak söyle" (II/2-817/6-7) diye uyarıda bulunmaktadır.

Mânâ denen şey, sır içinde sır olduğundan insanın beşinci görevi anlatmaktadır; çünkü anlam, anlatılarak açılıp ortaya çıkarılmazsa, doğru yol kimse tarafından bilinemez. Bu aşamada salik, irşâd edebilecek düzeye gelmiş, dolayısıyla da insanları hidayete erdirmeye, onlara doğru yolu gösterme görevini üstlenmiştir. Altıncı görev, insanın tedbiri elden bırakmamasıdır. Çünkü zararını, ziyanını,

hayrını, şerrini bilen ve zarar ve şerden uzak durmak için tedbir alan kişiye insan denir. İnsan tedbirinde düzgün ve samimi olursa, Allah ona yardımcı olacaktır; çünkü tedbiriyle insanın amacı samimi olarak Allah'ın rızasını kazanmaktır. "Rıza, tasavvuf makamlarının en üstünü olarak kabul edilmiştir. İki türüdür: Kulun Allah'tan razı olması, Allah'ın da kuldan razı olması" (Yılmaz 2000:175)

İnsanın yedinci görevi, Âşık Paşa'ya göre asıl ibadet olan tövbedir. Genel olarak "tasavvufi makamların ilki sayılır" (Yılmaz 2000:160) Hûd sûresi 3. âyetinde "*Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O'na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırınsın ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin.*" Buyurulmaktadır. Âşık Paşa da bu gerçeğe işaret ederek

Ehli oldur kim ana rahmet gelür

Rahmetinden Tanrı'nın hil'at gelür
(II/2-823/10) demekte, yani gerçek tövbe sahibine Allah'tan rahmetin geleceğini, Tanrı'nın rahmetinden elbiseler giyeceğini belirtmektedir.

İnsanın sekizinci görevi doğru ile yanlış, kötü ile iyiyi ayrabilmektir. Hakk'ı batıldan ayıran insan temizdir ve o zaman Allah'a yaklaşmıştır; ki böylesi insan da Allah'ın rahmetine layık olur.

Pes takkarüb bulasın ol Hazret'e
Cân u gönül ola rahmete

(II/2-827/11)

Dokuzuncu hâl yakınlıktır. Tasavvufi inanişta kurb/yakınlık, Allah'ın tevfikına (yardımına) ve inâyetine (iyiliğine) yakın olmak anlamı yanında kulun, kâlû belâda Allah'a verdiği sözde durması, ezeli ahde vefâ etmesi anlamına gelir. Bu söze bağlılığı, insana baktığı her yerde ve her şeyde Allah'ı görme ayrıcalığı verecektir; çünkü bütün perdeler gözleri

önünden kalkmış olduğundan gizli olan her şeyi görecektir.

Ol takarrübe iresin şeksüzün
Kaңçaru baksan göresin dost yüzün
(II/2-829/3)

Âşık Paşa'ya göre bu yolun son aşaması, yani onuncu hâl vasıl olma hâlidir, yani Hakk'a ermedir. "Her insan en yüce mertebeden en aşağı varlık alanına, madde 'âlemine düşmüştür. Sonra bazıları Allah'a giden yolu tutarak cem ve ayn-ı cem makamına dönmüşler ve O'na vâsıl olmuşlardır." (Uludağ 1995: 559) Bu durum âşık Paşa'nın dilinde şöyle dile getirilir:

Gele ol varlık seni senden ala
Gide senden senlik ol varlık kala

Kurtulasın gide senden senligün
Gide külli mahv ola ol benligün
(II/2-831/10-11)

İnsanın beş yeri hastalanır: Vücut, nefis, akıl, gönül ve can. Vücut ve nefis hastalıkları maddidir. Hekimin uyguladığı tedaviyle üstelerinden gelinir. Aklın, gönlün ve canın hastalanması, insan için çok tehlikelidir ve tedavileri çok zordur. Aklın hastalığı, insanın düşüncesinin bozulması, olmayacak şeyleri hayâl etmesidir. Hayâlinde hesapsız zenginliğe ulaşır, ülkeye hükümdâr olur, ülkeler fetheder; yakar, yıkar, öldürür. Bu hayâl ve arzular insanın gönlüne yerleşip gömeçlenince kişi, Allah'ı da kendisini de unuttur:

Böyle olsa pes akl rencür olur
Uşbu rencden 'akl sohbetten kalur
(I/2-615/10)

Aklın ilacı velîlerdedir. Velîlerin sohbeti akıl hastalığını giderir. Gönül hastalığına gelince, gönül hastalığı dünyevî kaygı ve tasadır. Dünyevî kaygılar gönlü paslandırır. Gönülden dünyevî

kaygı ve tasaları ancak hikmet giderebilir; ki hikmette Allah'ın nuru vardır. Nefsin istekleri, arzuları bitmez ve insan nefisine hakim olamadığı ölçüde günah işler ve Allah'tan uzaklaşır; çünkü nefis günahattan zevk alır. Bu zevk arttıkça canın yolu Hak'tan kesilir:

Her günahun her biri bir tag olur
Cân anun altında nite sag olur
(I/2-621/2)

Ahirette bu günahların ceremesini can çekecektir; azap ve işkenceyi can tadacaktır. Canın hastalığının ilacı tövbedir.

Çünkü cân bu tevbeden şerbet içir
Hak anun üzresine rahmet saçır
(I/2-621/11)

Allah, âlemi beş kat olarak yaratmıştır.

'Alemi biş kat yaratdı ol Celîl
Kimisi 'izzetdedür kimisi zelîl
(I/2-535/11)

Bir tabakası bitki, bir tabakası hayvan, bir tabakası da insandır. Diğer bir katı melekler, diğer katı da güzellik ve tazelik dolu olduğu Tanrı sırrının olduğu tabakadır; ki âşıklar burada sevgilinin yüzünü görürler. (I/2-537/4-6)

İnsan da âlemin küçük bir örneği olarak beş kısımdan oluşmuştur. Âşık Paşa bu durumu ceviz örneğiyle somutlar. Ceviz yapısı itibariyle beş kısımdan oluşur. En dışta yeşil ve acı bir kısım vardır ve zaman içinde cevizden ayrılır. İkinci kısım sert kabuktur; kırılırsa o da yok olur. cevizin üçüncü kısmı yenilen kısımdır. Bunun içindeki gözle görülemeyen yağ, dördüncü kısımdır. Bu yağın içindeki öz ise, beşinci kısımdır. (I/2- 543/ 8-11) Cevizin dışındaki yeşil ve acı kısım, insanın tenidir. Cevizin sert kabuğu insanın nefsidir. Vücut ne zaman ölürse bunlar yok olacaktır. Nefsini kıran insan, nefesine egemen olan insan

doğruluğa, güzelliğe yönelmiş insandır. Can cevizin içidir. Cevizin içindeki yağ ise akıldır. Yağ içindeki öz/nur, Allah aşkıdır. İnsan akılla şerefendirilmiştir. Bu yağ ile içindeki çırayı/özü yakabilir-se, aydınlanacak, gerçeği bulacaktır.

Allah'tan insana beş çeşit ilim gelmiştir:

Birisi bu 'ilm-i zahirdür 'ayân
Birisi 'ibret-durur bellü beyân

Birisi şoldur kim ol hikmet-durur
Birisi esrâr u biri kudret-durur

(I/2-559/4-5)

Zâhir ilim, insana nefsine hâkim olmayı öğreten, doğru yolu gösteren ve onu şeytanın yağmasından kurtaran ilimdir; ki Peygamber sözü ve Kur'an âyetleridir. İbret ilmi, aklın anlayacağı, insanın baktığı nesnede, şahit olduğu olay ve durumda yaratana göreceği ve ibret alacağı bilgiyi verir. İbret, her varlıkta gizlidir. Hikmet ilmi, insan gönlüne inmiş Allah nutkudur. Dinleyende gönül temizliği ve doğruluk olmazsa önemi olmaz. Esrar, can içine inmiş, Allah'ın sırlarıdır. Esrârın işareti ve delili sevgidir. Eğer ortada sevgi/aşk olmazsa sır açığa çıkmaz.

Câni cân sevse ana râzın açar
Küfr-ise İslâm-ısa anda geçer

(I/2-571/2)

Kudret ilmi, Allah'ın insana kendi kudretinden bağışladığı, bütün ilimlerin canı ve insanın içindeki Allah'ın ışığıdır. Kudrete delil, kişinin her söylediğini eksiksiz yapmasıdır.

Her ki sahib-kudret ola şeksüzün
Anı gören bil ki gördi Hak yüzün

(I/2-573/3)

Âşık Paşa'ya göre insanın Kur'an okuması, okuduğunun anlamını bilmesi, öğrenmesi ve öğrendiklerini uygulaması gerekir. Asıl iş, okuduğunun anlamında-

ki amacın ve sebebin bilinmesidir. Böylelikle insan kendini de bilir.

Âşık Paşa, dünyadaki insanları üç kısma ayırır. Bunların bir bölümü içleri dışları zehir dolu insanlardır; ki damarlarında doğruluğa ait bir şey bulunmaz. Bunlar iyiliğe, dostluğa nankörlük ederler. Bunlara ilgi göstermek, yardım etmek, üşümüş yılanı ısıtmak için koyuna almak gibidir. Isınan, canlanan yılan seni sokmaya çalışır. İkinci kısım insanlar, doğru, iyiliğe iyilikle karşılıklı bulunan kişilerdir. Üçüncü kısım insanlar ise,

Kim bular rahmet-durur kamulara
Hem yarın feryâd ire tamulara

(I/1-353/1)

Ol kişiler güneşe benzer olur
Nûr-y-ıla dünyayı aydın kılır

(I/1-353/5)

Bunlar akan suya benzer, buldukları yerde nimet ve hikmet biter. Bunlar topluma yön veren, gönülleri yıkayıp temizleyen, toplumun örnek alacağı ideal insanlardır. Gönül ülkesinin sultanlarıdır. Asalet, akıl, kanaat ve devlet sahibidirler. Eksiksiz bir ilim sahibi olan bu insanlar, bu ilimle amel ederler. Söylediklerini önce kendileri uygulayarak örnek olurlar. Görmek ve işitmekte insanlar arasında fark yoktur; ancak eylemekte ve söylemekte insanlar farklıdır. Kimileri hayır ve iyilik yapar ve söylerken diğerleri iyiliği ve doğruluğu bilmez, kötülük düşünürler. (Yavuz 2000:461)

Âdemi sen nakş u sûret sanmagıl
Degme sûret görüben aldanmagıl

(I/2-671/7)

Âşık Paşa, şeklen insan görünümünde olan varlığın insan olmadığını, içinden, gönlünden Allah'a yol açılan kişiye insan denebileceğini ve insan olmanın çok büyük bir sonuç olduğunu söyler;

Âdemilik key ulu menzil-durur
Hazret'e yavlak yakın mahfil-durur
(I/2-693/5)

Ancak, insanın da insanlığını bilmesi, yaratılmışların en üstünü olması, Allah'a en yakın yaratılmış olması dolayısıyla kendini üstün görmemesi, kibirlenmemesi, gururlanmaması gerekir. Çünkü kim kibirlenir, gururlanırsa,

Âkıbet Allah anı kıldı hacil
Tâ ebed ol hâl-ıla kaldı zelil
(I/2-837/6)

Her ki kendü özini dutdı yüce
Devleti oldu harâb uçdan uca
(I/2-837/7)

Her ki bakdı hâline benven didi
Rahmetinden Hak anı mahrûm
kodu
(I/2-837/8)

Çünkü, kibirlenmek İblis'in marifetidir. Her kim kibirlenirse İblis'e eşlik etmiş olur.

SONUÇ

Edebî eserin en temel özelliği, konu edinilen olayı, durumu, düşünceyi bir kurgusalılık içinde sergilemesidir. Yazar/şair, kendi düşünsel birikimi ile yaşadığı çevre içinde gelişen olayları değerlendirip kendi üslubunca dile getirir. Bu çabası çerçevesinde de topluma belli iletilerde bulunur. Hemen her sanatçının; yazarın, şairin bilinçli/bilinçsiz çabası, yaşadığı coğrafi ve insanî çevrenin insanın mutluluğuna, refahına zemin oluşturacak duruma getirilmesi, kısacası insana yakışır şekle dönüştürülmesidir. Âşık Paşa'nın çabası da budur. Var olanı yansıtanın yanında, esas olarak olması gerekeni de işaret eder.

Âşık Paşa, Garipnâme'nin Onuncu Destan'ında " Söylediğim her şey, başımdan geçen şeylerdir. Gözlerim ne görmüşse onu anlatıyorum. Söz ile sizi aldattığımı sanmayınız, vallahi gördü-

ğümü söylüyorum. İddia ettiğim, bizzat yaşadıklarımıdır. Görmediğimi, bilmediğimi söyleyemiyorum; elimin ermediği iş de karışmıyorum" demektedir:

Sergüzeştdür bu ki eydürem sana
Ne ki gördi gözlerüm önden
(I/2-877/10)

Yolum ugradı vü gördüm göz ile
Eytmenüz kim bizi adlar söz ile
(I/2-877/11)

Vallah anı eydürem kim görmişem
Da'vim ol yirden-durur kim ermişem
(I/2-879/1)

Aldığı eğitim, eğitimle edindiği bilgiler, gerçek hayatta görme ve değerlendirme fırsatı bulduğu olaylar, durumlar, yöneten-yönetilen ilişkisi, insan-toplum ilişkisi, onun eserinin ana malzemesini oluşturmuştur. Bu malzeme, Âşık Paşa'nın elinde geniş bir tasavvufî anlayış içerisinde Türkün hayat tarzına yön verecek şekilde değerlendirilerek sunulmuştur. Diyesi, Âşık Paşa, insanı eğitmeyi, onun yaratılışının anlamına ve önemine uygun olarak ideal vasıflara sahip olmasını amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

GÜNER, A. Oktay (1986), "Anadolu'yu Vatan Kilan Âşık Paşa", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:44, Ekim, s. 73-90

NOYAN, Bedri (1995), *Bektaşilik Alevilik Nedir?* Ant/Can Yay., (3. Baskı) İst.

ÖZEK, A- KARAMAN, H. vd. (1987), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî*, Kral Fahd Baskı Kurumu, Medine

SCHIMMEL, Anne Marie (2000), *Tasavvufun Boyutları*, Kırkambar Yay., İst.

TEMREN; Belkıs (1995), *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Kültür Bak. Yay., Ank.

ULUDAĞ, Süleyman (1995), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (2.b) Marifet Yay., İst.

YAVUZ; Kemal (2000), *Garibnâme I/1, I/2* TDK Yay., Ank.

YILMAZ, H. Kâmil (2000), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İst.